

## N É Z Ő

## Osztrák összeállításunk elé

Az osztrák irodalom tájainkon (ismét) divatba jött. Thomas Bernhard, Peter Handke, Ernst Jandl, Ingeborg Bachmann (és mások) kötetei egymást követően jelentek-jelennék meg magyarul; talán csak a századforduló osztrák irodalma mondhatott oly népszerűséget a magáénak, mint a mai. Akkoriban Arthur Schnitzler, Frank Wedekind, Peter Altenberg, Hugo von Hofmannstahl kötetei forogtak (német eredetiben, illetőleg fordításban) a magyar olvasók között; *A lélek és a formák* Lukács Györgyétől Kosztolányi Dezsőig, Füst Milántól Karinthy Frigyesig meg a gyermekifjú Márai Sándorig a magyar irodalom és bölcelet alkotó egyéniségei figyeltek Bécsre, színházra-irodalomra-festészetre.

Pedig akkor sem, ma sem oly magától értetődő és problémamentes az osztrák identitásnak, az osztrákság-tudatnak, Ausztriának, az osztrák-létnek a fogalma. Hiszen Osztrák Császárság csak azóta létezett, hogy megszűnt a Német Nemzet Szent Római Birodalma (közönségesen néven a Német-Római Császárság), osztrák irodalomról viszont akkortájt nemigen gondolkodtak még az írástudók. A Habsburg Birodalom irodalma soknyelvű volt: német, cseh, olasz, szlovén, horvát, magyar, román, ruszin, szlovák, lengyel... Az osztrák tudat helyett a birodalmi tudatot népszerűsítették a XIX. század elején a hódító franciák, Napóleon ellen a birodalmi egység szükségességét meghirdető szerkesztő-író-gondolkodók: és még később is, Ausztria a Habsburg-házzal, az életében anekdotahósként is legendává-legendássá, Krúdynamál ködlovaggá vált Ferenc Józseffel azonosult. Mindazok, akik egy küldetéses Ausztria-eszme körvonalazásán fáradoztak, a nagynémet megoldás ellenében a közép-európaiságban, a különféle nyelvcsaládokba tartozó népek, egymással ellentétes érdekű tartományok-nemzetek kiegyenlítésére egyedül alkalmas, nemzetekfölötti egységben gondolkodtak. A partikularitással megbélyegzett nemzetivel szemben vázolták föl az anyagi és a szellemi kultúra közöségében megmutatkozó univerzalitást, a Habsburg-színezetű Közép-Európát. Mindez aligha kedvezett egy markáns vonásokkal kirajzolt osztrákság-ideának; s minthogy német nyelvű irodalom nem pusztán a mai Ausztria határain belül létezett, így a német nyelvűség és az osztrák irodalmiság korántsem azonosítható minden probléma nélkül. A Prágában született és élete jelentős részét ott leélő Franz Kafka, vagy az ugyancsak prágai, de Ausztriában élete csekély részét letöltő Rainer Maria Rilke besorolása az osztrák irodalomba számos töprengésre adhat és adott is alkalmat. Ugyanakkor Molnár Ferenc színdarabjait első megtekintésre a magáénak érezhette az osztrák, a bécsi közönség.

Ausztria, akár valaha Magyarország, soknemzetiségű ország volt, ma is az. Az osztrák irodalom ebből a soknemzetiségű múltból és jelenből merített, nem egyszer éppen ez kölcsönzi érdekességét, Grillparzer cseh, osztrák, magyar tematikájú színdarabjai, Adalbert Stifter magyar és cseh elemekben gazdag elbeszélései jelzik az osztrák irodalom megkülönböztető vonásait, hogy tudniillik több nyelv, kulturális hagyomány mellett az egymás mellett élés közössége és konfliktusai határozzák meg művészetének jellegét. Beszédes tény, hogy Joseph Roth regényeiben a szlovén származású Trották képviselik az „örök-Ausztria” eszméjét, illetőleg egy lengyel gróf mondja ki centrum és periféria egymásra utaltságát egy közép-európai államképződményben.

Ausztria XX. századi története sok tekintetben hasonlatos a dunai népek országainak históriájához. Egyik világháború sem került el, sőt, a II. világháborúban Hitler birodalmának részeseként vett részt. Ady Endre látomásverse, *A Duna vallomása* immár Ausztriáról is szólt, még akkor is, ha 1955-ben létrejött az osztrák államszerződés, a nagyhatalmak kivonták csapataikat az országból, s a második köztársaság megkezdte a jóléti állam építését. (Megrendítően szép epizódja az újkori osztrák történelemnek, mikor 1956/57-ben a menekülő magyarok átmeneti, mások végleges otthonra lettek.) S bár a gazdasági fejlődés, a felzárkózás a fejlett országokhoz, a társadalmi béke töretlenül haladt előre, a legalább is kétes múlttal, a felemás történelemmel való szembenézés nem jellemezte a társadalom egészét. A vitathatatlanul sikeres országépítés mámorában Ausztria (nemhiába fő bevételi forrása az idegenforgalom) jól érezte és talán érzi is magát a róla formált sztereotípiák között: operettek, tézenék, kedélyesség, a Habsburg-múlt megannyi rekvizituma, nosztalgia, a Kék Duna keringő meg a Radetzky-induló, a bécsi újévi koncertek és kispolgáriság, es muss ein Stück aus Himmeln sein, Wien und der Wein, hiszen 1814–15-ben itt táncolt az európai rendet meghatározó, bájos filmmé édesített kongresszus, majd amerikai és szovjet elnökök paroláztak a Burgban, a komoly-megfontolt turisták számára maradt a szecesszió néhány emléke, a Belvedere és a Szépművészeti Múzeum, ám a többségnek inkább (köztudottan) a Prater az óriáskerékkel...

S közben szép lassan feledésbe merült az 1938 és 1945 között eltelt időszak, amikor nemigen emlegették Franz Kafkát és Gustav Mahlert, nem történt meg a fájdalomosan kíméletlen szembenézés azzal, ami történt, s amit nem-történtté nem lehetett tenni a hallgatással. S a jóléti társadalom önelégültsége, a semlegesség biztosította biztonság nem készítetett önreflexióra, egy mosolyogva vállalt szerep felülvizsgálatára. Azt azonban hiba volna nem megemlíteni, hogy 1945-től kezdve demokratikus állam épült, amelyben, még akkor is, ha a művészek közül sokan rosszul érezték magukat, bárki megfogalmazhatta a maga rosszallását, rossz közérzetét, bárki vállalkozhatott a kitörés megszervezésére. S ha olykor értetlenségtől, konzervatív ellenállástól övezetten, bárki művész a szellemi ellenállás bástyáit építhette ki műveivel. A sunyi elhallgatásoknak, az avitt formákba belemeredt magatartásoknak, a vállalt, üzleti hasznot hajtó sztereotípiáknak üzent hadat nem egy osztrák író, aki a maga osztrákságát az eddigiektől eltérően (nem egyszer tagadás formájában) akarta meghatározni. Elegendő harcukba került és kerül, a költővel szólva, a múlt be- és kivallása, egy új, érdekesebb-összintébb, szokatlanabb osztrák-identitás fölvázolása. Erről szól osztrák összeállításunk, ennek a küzdelemnek néhány epizódját, irodalmi-kulturális pillanatát mutatjuk be.

*Fried István*

BOMBITZ ATTILA

## Változatok a monomániára

OSZTRÁK IRODALOM/PETER HANDKE/AZ ISMÉTLÉS

### 1. A monomániákus irodalom

„... a nyelv nem képes megragadni a valóságot... Az irodalomra vonatkoztatva teremthet ugyan új valóságokat és világokat, a külső világ leírását tekintve azonban kudarcot kell vallania. Vagyis az osztrák – mint bármely – irodalom, álljon akármi befolyás jegyében, arra hajlik, hogy ne a világ (tükör)képét adja, hanem a nyelvvel, mint eszközzel, játékot űzzön, játékot a valóval így...” (Helmut Eisendle)

Ha osztrák irodalomról beszélünk, e nyelvi űzést, különösen Wittgenstein óta, nem szabad szem elől tévesztenünk; arról kell megpróbálni írni, amiről már tényleg nem lehet beszélni. Ez lesz, mint mindig, de itt különösen: a monománia vadja. Reprezentáns alakjai (a teljesség igénye nélkül): Hofmannstahl nárcisztikumát öli bele minden szövegébe, Joseph Roth újra meg újra egy letűnt birodalom jelképeit látja, és daltamait hallja, Musil vég nélkül irtja a meghatározhatót, Broch nyelvóceánjában a monothullámok a legsötétebb mélyárkokból matematikai pontossággal törnek az ég felé, Bachmann szigetét magasítana, s e próbák közt zuhan mind mélyebbre, Bernhard sorról sorra szid, gyaláz, jár-kezel és filozofál. S bár a mai középnemzedék regényírói (lásd Antonio Fian, Robert Menasse, Christoph Ransmayr 1995-ös magyarországi bemutatkozásait) már igyekeznek (posztmodern – vagy utáni – módon) „enyhíteni” a hagyomány súlyosságán, virtuóz játszadozásaik közben mégis egyre inkább konfrontálódnak kulturális és identitásbeli örökségükkel. Az osztrák szerzők így a találás reménytelenségének tudatában kutakodnak. Mindegyikük határsértő, túllépni kívánnak a nyelvvel körülkerített megtapasztalható világon. Mindegyikük egyszerre lesz a nyelvi űzés vadásza és áldozata. Peter Handke közöttük az, aki élő klasszikusként, hagyomány-tagadó-ból örökösként, továbbviszi e különös nyelvi relativizmust: nárcisztikus világlátást és jelölőrendszert kell magunkhoz szelídíteni, hogy megérthessük Handke 'szabadság-birodalmának' lényegét, amely a Joseph Roth-i–Bachmanni vonalon egy egykor volt birodalomban, ma valahol Szlovéniában (is) gyökerezik; hogy a megnevezhetetlen, a látszat, a hiány örökös ismétlése interpretatív gesztussal e geográfián túli világ építőelemévé lehessen.

Mindegyikük, és most már Handkét is közéjük értve, egyénre szabott monomániájukban alkotják az osztrák irodalom monomániákus egészét. Azzal, hogy jellegzetesen leírnak (beschreiben), hogy kioltják a cselekményt, hogy más világ alapjaira helyezik a világot, és hogy örökösen ismételnék.

Ezért próbálom én is, ugyanazt, másképp kérdezni: mi az osztrák prózairodalom jó értelemben vett mániája?

Elsőként: mi az, hogy *beschreiben*?

Nem pusztán formai eszközt kell leírason értenünk, hanem azt a világot szöveggé gyúró, a jelenségeket és a dolgokat egymással összekapcsolni kívánó, ezzel mintegy végtelen láncolatot kialakító tendenciát, mely a denotátumok – és látszat-denotátumok – legapróbb részleteit ragadja meg és kapcsolja össze, nem az ok-okozat szintjén, de az

'áttúnés', 'átlényegülés' poétikája szerint. A leírással a nyelv történi e szövegekben: „És most, az állomásépület előtt, azon kaptam magam, hogy megérkezésem óta csöndben el is meséltem már barátnőmnek a napot. És mit meséltem neki? Nem ügyeket, nem is eseményeket, hanem csak mind az egyszerű történet, vagy egy hirtelen látványt, egy zajt, egy szagot csupán. És a kis szökökút vízszugara az utca túloldalán, az újságoskioszk pirosa, a teherautók benzinfelhői: ezek, ahogy csendben meséltem őket, már nem maradtak meg önmagukban, nem, egyik a másikba belejártzott. És aki ott mesélt, egyáltalán nem én voltam, hanem az, maga az átélés. És ez a csendes elbeszélő, legbensőmben, olyasmi volt, ami több, mint én...” (Handke: *Az ismétlés – Die Wiederholung*. A könyv további részleteit Tandori Dezső fordításában idézem.)

Mi az, hogy a cselekmény kioltása?

Mivel maga a nyelv történi a szövegekben, nincsen szükség történetre. (A már említett, 1950 után született középnemzedékbeli regényírók szabadítják fel újra a mesélhető történetet.) Műveikből ezért aztán rendkívül röviden, de nem velősen absztrahálható a cselekménysor. Ulrich Greiner azt írja egy tanulmányában: a közös nyelvű német irodalmat az osztráktól, és ezt többször is hangsúlyozza, ellentétes társadalmi töltetük választ(hat)ja le. Míg a német szerzők erősen társadalomorientáltak, addig az osztrákok a valóságot vágyak és remények birodalmává transzformálják műveikben. Irodalmárként tevékeny részt vállalni a társadalmi-politikai életben, merő képtelenség, innen ered az irodalmi pótcselekvés tiszta formája. A szövegvilágokra ezért épülhet rá a más világ, a nem-cselekvés utópiájában valóság és fikció egymásba folyhat, az irodalom kompenzálja a nem lehetséges tevékenységi köröket, és maga a kompenzáció lesz az irodalom tárgya. Illusztrálva:

Thomas Bernhard egyes szám első személyű narrátora az *Irtás (Holzfällen)* szöveg-szövevényében egy fülesfotelből figyeli az Auersberger-házaspárt, és arra gondol, hogy súlyos hiba volt elfogadni Auersbergerék meghívását.

E műveletről szól a könyv.

Ingeborg Bachmann egyes szám első személyű narrátora a *Malina* szövegszövevényében minden 'normális' praktikusságtól és kommunikációs eszköztől meg van fosztva, s e férfiúi szubsztanciából eredeztethető 'szenvedéstörténetet' fogalmazza újra és újra a szövegvilág írónoje.

E folyamatról szól a könyv.

Peter Handke egyes szám első személyű emlékező-narrátora *Az ismétlés* szöveg-szövevényében aprólékosan írja le cselekvésképtelenségét: „Munkakerülésem oka... a szorongás volt, hogy kudarcot vallok. Nemcsak attól féltém, hogy nem leszek segítségére a másíknak: de hogy ráadásul, útjában állva, igyekezetét keresztezve, csak kettőzöm fáradtságát, és elhibázott közreműködésemmel végül egy egész nap művét, netán egy teljes nyárét teszem tönkre... Lehetett mégoly könnyű is a feladat... én nyomban azt éreztem, hogy a lélegzetem eláll... A testem egyszerre nem volt egységes, mint más-kor, ha például járnok, olvasnom, tanulnom kellett, vagy épp csak üldögnem csöndben...”

De nemcsak erről a felismerésről szól a könyv.

Szól arról is, hogy a világban megvan a helye, és az osztrák irodalomban különös helye, a valóságfelettségnek, a misztikának, az álomnak. A mítoszteremtés, a más világ kapujában állunk, ahol jungi magyarázat szerint a mitikus ismétlődések igen nagy szerephez jutnak. És ahogy a leírason nem, úgy az ismétlésen sem formai elemet kell értenünk, hanem azt az újra és újra nekirugaszkodó, útnak induló írói beállítottságot,

mely nem talál biztos, nyugvó pontot a világban, ezért érzi szükségesnek az állandó útonlétet, s hogy kifejezhesse önmagát, túlhajszolja a nyelvvel kifejezhető, mikor is vagy elhallgat vagy felhagy, vagy másképp próbálkozik. Wittgenstein a *Tractatus*-szal különösképp megretenti honfitársait: „Mindaz, amit látunk, másképp is lehet. Mindaz, amit egyáltalán le tudunk írni, máshogy is lehet.” Ezért kell újraismételni mindazt, ami van, és mindazt, ami lehet, hogy van.

A nyelvet a végsőig újító Handkéval bezárólag az osztrák irodalom olyan, mint a vízbe dobott kő keltette hullámterjedés – visszafelé szemlélve. A szűkebb hullámkörök szövegek egymásutániságát jelképezik, a mondhatóság végtelen, de középpontos iránya szerint. A középpont elérése a nyelv megszűnését, az elhallgatást jelenti. A hullámkörök működése mégis arról tesz tanúbizonyságot, hogy a szerzők úton vannak, állandóan, a nyelv egyre finomabb kiaknázásával próbálják a magukét (ugyanazt – másképp) ismételni. A lírában hamarabb feltűnik a középpont, Celan elhallgatott, Bachmann felhagyott a versírással, Bernhard még hamarabb váltott műnemet, s a líra elhagyásából Handke sem hagyandó ki. Az osztrák próza folyamatosan hullámzó, bárhol megszakítható és bárhol beleolvasható, eposzi nagyságú és részletekbe vesző szövegfolyam. E művek adottságuknál fogva nyitottak, csupán az egykor vastag regények váltak – formailag – vékony kötetecskékké. Nyelvi kompetenciájuk pedig a mélytartományok hajszálvékony törésvonalai mentén performálódik kristályos felszínre.

Ezt nevezem én az osztrák irodalom monomániakusságának.

Köztük az egyik legnagyobb: Peter Handke.

## 2. Egy monomániakus prózapoétikája. Az ismétlés ürügyén

Az *ismétlés* című *elbeszélés* egy hatalmas írói vállalkozás része, egy századvégi eposz alapéneke, mely magába foglalja a lét extenzív totalitását. Horváth Márta Handkét a világot egészében ábrázolni szándékozóként interpretálja, mely írói szándék azt az összefüggésrendszert alkotja meg, amely nem a mindenkori világ adott tényeinek struktúráját tartalmazza, hanem azon túllépve, azt meghaladva, egy mitikus kozmosz lehetőségét, melyben prototípus alakjában minden a helyén van, az idő mitikus idővé lesz, a szavak és a nevek helyébe pedig belép az örökkévaló pillanatot hordozó kép. Az eposzi nagyság ezért feltételezi a részletek tárházát, a dolgok minél pontosabb leírását.

Az *ismétlés* a legkevésbé sem nevezhető regénynek (a magyar nyelvű kiadás fülzövege csalogat csak vele), benne, az olvasás folyamán is konkrét *elbeszélés* történik. „Elbeszélni, ez azt jelentette: volt, van, lesz – azt jelentette: jövő!” (*Vége egy kínai – Der Chinese des Schmerzen*) Az *ismétlés* záróhymuszában pedig a következőket olvashatjuk: „Elbeszélés, minden járművek legtágasabbika, égi kocsí. Elbeszélés szeme, tükrözz engem, mert csak te ismered fel s méltányolod valómat. Ég kékje, szállj le e mélyületbe az elbeszélés által. Elbeszélés, rész-vét zenéje, irgalmaz, kegyeskedj, szentelj meg minket...” Az *elbeszélés* 'kusza eposz', melyben olyan sorrendiséget kell feltételeznünk, leírunk és interpretálnunk, amely sorrendiségben minden meg(he)ti a maga helyét. Az *elbeszélés* szakadatlan folytatás, kezdete az 'ugrás', a levegővétel, az in medias res, örök útonlevés, munkában-írásban, és *ismétlés*. „Utód, ha én már nem vagyok itt, elérsz engem az *elbeszélés* országában...”

A cselekmény helyébe Handkénál így lép az *elbeszélés*. Ahogy *Az ismétlés* vándorló-emlékező írója felidézti első publikációját: „A történetem annyi volt, hogy egy fiú a ház udvarán biciklit javítgat. Ezt a műveletet részletesen leírtam, fénnyel, széllel, fák zúgásával, eleredő esővel...”, már az írásmód kezdete *ismétlésként* hat, hiszen bíz-

tató tanára is olyan meséket írt, melyek tárgyak pusztá leírásából tevődtek össze. Filip Kobal, elbeszélésünk hőse, kisgyermekek társaságában tett elbeszélőként próbát, pusztán folyamatok felidézésével („dongalábak járása, víz duzzadása, lidércfény közbeboltygása”). E korai kezdemények versmérték (eposzi hexameter!) tudatában, de még megfelelő szavak hiányában készülődnek folytonosan az elbeszélhetőségre. Az 'ugrás', a levegővétel után minden egyes elbeszél Handke-mű az elbeszélésáram eposzi éneke lesz.

A Handke-poetológia azt is újírja, mi az, hogy emlékezés. Elbeszéléseiben az emlékezés nem tetszőlegesen történik, a dolgok, képek, események nem pusztán vizsztatérnek, minden egyes vizsztatérésnek megvan a maga értelmező funkciója. Mindaz, ami volt, megmutatja az újrakörítés és ismétlés során a maga helyét a mitikus kozmosz összefüggésrendszerében. Az elbeszélés, az ismétlés szintjén, 'megújítás' és 'elrendezés'. Az emlékezés pedig állandó munkában levés, útkeresés a megnevezhetőség irányában. S mikor kimondásra éretté válik az emlék, megtalálja helyét abban a sorrendiségben, ami az elbeszélés, az elbeszélő akkor foghat neki elbeszélésének: „És...”

Az elbeszélés legfőbb feladata az örök jelenvalóság megteremtése: ami volt, ami elmúlt, jelenvalóvá tenni. Üres formáktól hemzseg minden Handke-mű, betöltésre várnak, hogy minden múltban történt a képzelet és fantázia segítségével megelevenedhessen. Ahogy Musil mondja: ez a „kitöltetlen terek passzív képzelete”. A vakablakok ismétlődése láttatja meg az időt Filip Koballal, az üres marhacsapások formája idézi fel egy másik, régen letűnt nép kultúráját. Az ürességben mitikus múlt idézhető fel, s maga az elbeszélés hivatott betölteni az idők hiányát. Handke múzsája ez az üresség (Jürgen Egyptian), mely ugyanúgy ismétlésen alapul, mint a tanár meséinek írásátvétele. Filip Kobal, falujának címfestőjét-útmesterét rendszeresen megcsodálja, „miként varázsolja oda az üres felületre a következő betűt, mintha az már régen ott lett volna, s ő csak kihúzná...” Ugyanis a kialakuló feliratban egy rejtett, megnevezhetetlen, ám éppen ezért annál pompásabb s mindenekelőtt határtalan világbirodalom jelvényeit vélte felfedezni a fiú. Handke a létező semmiből álmodik világot magának.

E poetológia Hárs Endre szerint úgy működik, hogy Handke - kiiktatva mindenfajta szerzői és olvasói intenciót - mintegy az irodalmi kommunikációs folyamat hagyományos elemeit helyezi hatályon kívül, amikor a szöveg üzenet-volta áttűnik médiumságába. A szöveg elválaszthatatlanul lesz egyszerre üzenet és médium. Nem a táj lesz írássá, hanem maga a táj rendelkezik egyfajta írásképpel, és ennek az imitációja történik leírásának folyamata során. Az elbeszélés nem az író nyelvén jön létre, hanem a leírt tárgy nyelvén. (A *Noch einmal für Thukydides - Thukydidesznek* című kötetében már, a klasszikus eposzok énekmondóihoz hasonlóan a mesélő személye teljes mértékben kívül reked a szövegen. Az elbeszélés 'nyomeltüntetés', ami van, az a dolgok és történések pontos leírása.) Az ismétlésben Filip Kobal eltűnt fivére nyomain halad dél felé, s közben átismétli annak jegyzetfüzetét és szlovén szógyűjteményét. A jegyzetfüzet írásképe „... olyan volt, mintha nem csupán rögzítene valamit, hanem tárgyával, minden betű a sorban afféle képhordozójaként, továbbmenne, tévedhetetlenül egy bizonyos cél felé... olyan vonalvezetést fedeztem fel, amely jól illik ehhez a vidékhez... olyan emberé, aki lendülőben van, és akinél az írás is ennek a része, nem valamely cselekvés folytatódásának pusztá tényadatolása...”

Handke írásnak tekint minden körüllevőt, s az elbeszélés akkor születik meg, mikor olvashatóvá válik a világ. Az írást olvasva, azt olvasható írássá formálni - ez a handkei műhely képlete. „A kézírásból egy tisztán körülkerített birtok nézett vissza rám, ahol az olvasó aztán... mintha középen állna, a szerző helyén.”

Az írásfolyamat mibenléte éppúgy fontos részletét alkotja a mitikus kozmosz szerkezetének, mint a 'megfigyelő' bármely célpontja.

„Így olvass engem!”

### 3. Az ismétlés *monomániákus ismétlése*

„Szóval hogy ezt ki tudná a legjobban, legpontosabban leírni... Németül Handke, megfigyelőképessége a legnagyobbakéhoz mérhető.” (Esterházy Péter)

Handke megfigyelőképességét tisztelni *Az ismétlés* olvasása során igen nagy türelmet igényel. Nemcsak azért, mert mennyiségét tekintve is kitűnik a nagyobbrészt vékonynak nevezhető Handke-művek közül, de azért is, mert poetológiája itt önmaga teljességében bomlik ki, *Az ismétlés*ig megírt munkák tartalmi-elméleti 'újrakörítését' tartalmazza (lásd Martin Lüdke írását). Nagyon könnyű felismerni bizonyos 'handkei szavak' funkciótelítettségét, még ha azok az ismétlés hiányában (vagyis a hiányzó magyar fordítások hiányában) nem (vagy csak nehezen) értelmezhetők a magyarul olvasók számára. *Az ismétlés* művi keretének megértéséhez elsősorban Handke előző könyve szolgál(hat) segítségül, a *Végre egy kínai* című elbeszélése, míg *Az ismétlés*ben található támpont az azt követő 'fáradtság-esszé' (*Versuch über die Müdigkeit*) értelmezéséhez. És így tovább a handkei eposz hömpölygésének megfelelően. (Arra már csak zárójelben utalnék, hogy a mintegy negyven Handke-mű közül tíz ha olvasható magyar fordításban.)

*Az ismétlés* amellet, hogy tautológikusan az ismétlésről szól - a *Gyerektörténet*ből kerül Wim Wenders *Berlin*-filmjében új helyére az 'Als das Kind noch ein Kind war...' leitmotívikus formula, mely ebben az elbeszélésben újra megismétlődik -, jungi értelemben olyan ős-képek (mondatémák és motívumok) kerülnek elő az elbeszélés folyamán, melyekben az emberiség állandóan megismétlődő tapasztalatai csapódnak le. „Ha ... egy archetipus az álomban, a fantáziában vagy az életben feltűnik, sajátos 'befolyást' vagy olyan erőt hoz magával, amely numinózan, azaz megbűvölően vagy cselekvésre ingerlően hat.” (C. G. Jung) Filip Kobal élményei és tapasztalatai ennek az archetipikus helyzetnek megfelelően kerülnek rendszerbe, és az erő, mely cselekvésre készíti, írásba transzformálódik. A világ 'elbeszélője' a „visszatérés meghatározója”. Így születik meg az a 'nyelvi emlékmű' (Sigrid Löfflertől kölcsönözve a kifejezést), mely a szétszóródott, elűzött, elnyomott, államiság nélküli szlovén népnek (mindez 1986-ban!) irodalmi identitást, helyet, mítoszt és derűs jelenidejűséget biztosít a felejtés, a halál, a pusztulás ellen. E nyelvi emlékmű olyan emlékek visszaidézésén keresztül születik meg, melyek áthatolva az időn, örök és folyamatos jelenként artikulálódnak, az idő eltüntette nyomok, ürességek kitöltődnek, megelevenedik a képzelet segítségével egy sosem volt, de mindig jelenvaló birodalom, s a birodalomban tájak és emberek. (Nem tagadható, hogy az egykor volt Habsburg-birodalom nyomai, akár Joseph Roth és Ingeborg Bachmann műveiben, itt is fel-felbukkannak.) A húszéves Filip Kobal magát kutatva keresi eredetét, délnek indul a Kilencedik Ország mítosza felé, s útja közben fogalmazódik meg - bár még éretlen formában -, hazátlansága, magányossága. Leírhatóvá (megfelelő szavakat a veleszületett versritmushoz) csak a negyvenötévesé lett húszéves számára lesz, az elbeszélés során a húszéves emlékeit a negyvenötéves idézi fel, s foglalja írásba, 'teszi helyre' családjá múltját és mítoszá, felfedezett népének és országának jelentőségét, önmaga lényegét és feladatát, abban a bizonyos mitikus kozmoszban, mely maga a sorrendiséget feltételező elbeszélés. Az elkészült mű minden egyes olvasása, belső rituálérendszerének megfelelően, az örök keresés mítoszáat ismétli újra.

### 3.1. Az emlékezés leírása: nyelvvesztés

Az első rész azt beszéli el, hogyan tölti el emlékezésével a húszéves fiú első jesenicei éjszakáját, mintegy átismételve mindazt, ami addig történt vele, ami tapasztalat és élmény számára útmutató lehet. A handkei elbeszélő az egykor őt útjára bocsájító apai öleléshez fordul himnikus mondatával, „...bár átsegítene az ölelése ezen az elbeszélése is, végig”. Idegességérzetét a családfő az elveszettségéből vezeti le, fogolyként, száműzöttként éli az életét. A család mítosza 1713-ból eredeztethető, amikor is Gregor Kobal, a család őse a császár elleni lázadásáért kivégzéssel, családjá elűzetéssel bünhődött. Az osztrákok közé integrálódott szlovénság azóta sem lelt hazára, „itt... nem vagyunk otthon”. Az apa hazátlansága egyúttal nyelvének felszámolását is jelenti, német ajkú feleséget szerez, aki viszont istentelenül az egykor volt ős-család jogát, igazát hangsúlyoztatja: „Karavankák túlján van a haza, fel, földfoglalásra!” Az idősebb testvér, aki a mítosz-hős, Gregor Kobal nevét viseli, (ő is hozza haza hírhedt-híres elődjük történetét szlovén földről), nyelvet, hazát cserélve, mintegy visszatér az ősök közé. De a család a háború folyamán elveszíti vele kapcsolatát, eltűntnek nyilvánítják, s ez még súlyosbítja a más hazában élő gyökértelenség elhagyatottságát („a gyász háza”).

A gyökértelenség egyénre redukált formája a társadalmonkívüliségben jelentkezik: a fiatal Filip Kobal iskolaváltásaiban, elmagányosodásában, ön-ellenségével való örökös viaskodásában (Zwiespalt). A semmi, a rossz megérzések, a 'bántalmazás' pillanatában oldódik meg a nyelv, s a szavakba öntés hoz gyógyulást. De nem hosszú távon. Színre lép a valódi, külső ellenség is, és az addig 'rejték-ént' felfedezik. „Mi az, ha az ember szava teljességgel elakad?”

Kifelé nem vezet út, marad a benső élet és a hazatérés. De az egykori összefüggérendszer a hosszú, távoli tanulóévek alatt megbomlott. „Az illeszkedni nem tudó, az összefüggése vesztett én vagyok.” Társadalmon kívül, otthontalanságban születik meg az a belső, mesés-mitikus igény, mely a 'szabadság' és a 'birodalom' képében jelentkezik állandóan. Eltűnt fivére „trónjától megrabolt királyként” él a gyermek fantáziájában, az anya pedig udvartartással rendelkező királynővé formálódik. Önmaga jog szerinti trónörökös. A szabadság e birodalma nem valamely népe, nem földrajzilag meghatározható, de a kollektív tudattalanban mindenkor létező egykori egység (jung archetipika). A feladat: visszatérni az ősvilágba, az ősnép közé, és ami a legfontosabb, megtalálni az elfelejtett ősnyelvet. Hamvas Bélával szólva: a vándorlás során végigélni a félelmet és végigszenvedni a szenvedést, hogy a vándor felszabaduljon és „végre ő maga is szóhoz jusson”.

### 3.2. Emlékezés: úton a nyelv felé

A Wochein völgye „ősfészektáj”, „... én ezt mintha már láttam volna egyszer: mintha visszatérnék ide... egy rejtett életbe...”; „... egy gyermek megcsodálja mindezt, egy húszéves megbámulja, a negyvenötéves áttekinti mindezt, és ők hárman ebben a pillanatban egyek és kortalanok”.

A mesék meséje a jegyzetfüzet kert-leírásának megelevenítésével kezdődik, a báty kísérletével, ahol csend, meleg, színek és illatok töltik be a teret, középen a zöld úttal. E kert egésze a gyermekkort idézi fel. A kísérlet az idő martalékává lett, „csósz vagyok egy nyomorúságos kertben”, ismétli Filip Kobal apja szavait. De a pusztulás nyomai megmaradtak, belőlük az elbeszélő még egészet tud varázsolni, „majd mesélek tinektek” a „nemes ősök emlékműveiről”.

A levéltöredékekből a húszéves fiú azt olvassa ki, hogy bátyja megtalálta helyét őshazájukban; szavai a görög igazságkeresőkre vagy Orpheuséira emlékeztetik Filip Kobalt: „a szavak egész udvart kanyarítanak magukhoz, világot sugároznak ki” (Handke prózapoétikája). A háború borzalmi némítják el Gregor Kobalt, utolsó levelében elátkozza a világot, és hír többé róla nem érkezik.

A szótárolvasás vezet az ősnyelv megtalálása felé, Filip szétkiabálja szavait a szélbe, (másik Wim Wenders-filmben illő álpátosszal), újra megnevez minden körüllevőt, rácsodálkozik az addig ismeretlen részletek más nyelven történő kifejezhetőségére, és e nyelvi mágiából összerakja, kiolvassa a maga ősnépét, őseredetét: „...összeállt előttem egy nép...nem típusokká, karakterekké és szerephordozókká zsugorodva... A szavak egy vidékies népről szóltak... Ez a nép sosem alakított saját kormányt (1986! – B. A.), és így mindenre, ami állami, közjellegű, sőt ami fogalmi jellemzőjű dolog volt, szó szerinti fordításokra szorult... viszont a kézzelfoghatóknak, a dolgoknak, méghozzá nemcsak a hasznosoknak, egyenesen becenevük volt... ha jól meggondoljuk, nem is sajátlag a szlovén népet... ismertem meg... a szavak révén, inkább valami meghatározatlan, időtlent, történelmen kívülit – vagy, helyesebben, egy olyan népet, amelyik örökké tartó, csak az évszakok által szabályozott jelen időben él, az időjárás, az aratás és az állatbetegségek törvényeinek engedelmeskedő innenválóságban, ugyanakkor túl minden historikumon, vagy előtte, vagy utána, vagy mellette annak...”

### 3.3. Emlékezés: a megtalált nyelv útján

Az elbeszélés harmadik része a megtalált nyelv birtokában tovább vándorló fiú lépéseit követi. Bátyját fizikai valójában nem leli meg, de elegendő annak látszat-látása ahhoz, hogy betöltődjön az üres forma aggasztó hiánya. „Nem az volt feltett szándékom, hogy meglelem a bátyám, hanem hogy mesélek róla.”

Az a bizonyos jungi ősvilág Filip Kobal számára folytatólagos vándorlása során dél felé bontakozik ki. A délre vezető út különös jelentőséggel bír az irodalmi hagyományban, Filip Kobal, mint az 'egyedül' nevű szörnyeteg szelídíti meg 'északibb', pszichológiailag megterhelt 'énjét'. Teljeskörű feloldódását, azonosulását annak a motívumsornak egy csomópontja jelöli, mely örökös párhuzamot von a maják és a szlovének földje között („ami a Földközi-tenger felett tölcsérek tömkelege, ott a trópusokon tornyos kütüremkedések és kúpoké...”), s a látszat-látvány, az archetipikus világ, a maga őserdejével és a maga népével, az indiánokkal, ráépül a reáliákra (pl. indián-asszonynak nevezi a fiú szállásadónőjét). Újra Hamvást idézve: „A különböző népek kezdettől fogva emlékezetes hagyományai azonban bármilyen egymástól eltérő képvilággal éljenek, egymással ellentétben sohasem állanak. Az egyik a másik mellett nemcsak hogy fennáll, hanem sajátságosképpen az egyik a másikat alá is húzza, meg is tá-

masztja, megerősíti és megvilágítja. Miért? Mert mindenütt ugyanarról a létről, ugyanarról a változásról van szó. A perui és a héber hagyomány bármilyen távol van egymástól képekben és térben és időben, egymást nem rombolja le. Mindegyik ugyanarról beszél." Handkénál is így születik meg a kínai fal mintájára az Európa Fal, melynek nyomvonalát a gyermekkor kertjének zöld útjából ered, s beletorkollik a mesés képzetekkel bíró Karszt-középsávba az Óceán felé, s az Alpok vidékén pedig lesüllyed a föld alá. "... amit lelni lehetett, nem volt innen elvihető: nem afféle dolgokról volt szó, amelyeket teletömött zsebekben hurcolnak el, hanem a modelljeikről, melyek, ahogy megmutatják magukat a fölfedezőnek, bele is ivódnak lényé mélyébe, ahol aztán, a cseppkövekkel ellentétben, kivirulhatnak és termékennyé válhatnak, átvihetők bármely országba, és a legtartósabban az elbeszélésébe..."

A lehetséges jövő, melyet Filip Kobal a karszti táj atomtámadástól is biztos modelljében vél felfedezni, valóban legtartósabban az elbeszélés országába vihető át. És ennek bizonyására, az elbeszélés elbeszélése után, öt évre sem volt szükség.

#### 4. Öt évvel később

Filip Kobalt elsöpri a történelem. Elbeszélésehez szükséges 'levegővételére' majd negyedszázadnyi időre volt szüksége. És majdhogynem elszalasztotta az utolsó pillanatokot is. Öt évvel később, 1991-ben, irodalmi játékoktól mentesen, Peter Handke veszi át „újból” a szót. Személyes hangú esszéjében mint 'álmódó' vesz búcsút a mondában ígért Kilencedik Ország eljövételének reményétől. Az *Abschied des Träumers vom Neunten Land* (magyarul *Hetedhétország szétfoslása* címmel jelent meg, Kertész Erzsébet fordításában, a *Magyar Lettre* harmadik számában) nem kívánt codája lett *Az ismétlés örök-utópiájának*.

"... a szlovén országrész történetében eddig az égvilágon semmi sem ösztönzött az önálló államiságra. A szlovén nép még sohasem álmódzott arról, hogy önálló államban fog élni. És a szlovén állam felett, legalábbis a tankok és bombázógépek erőszakos beavatkozásáig, nem egy eszme fénye lebegett (Jugoszlávia felett igen). S születet-e most ilyen tartósan életképes eszme egyedül az erőszakból és az ellenállásból? Megkérdezem: lehetséges-e, pontosabban szükséges-e manapság egy ország és nép számára, hogy azonnal önálló állammá nyilvánítsa magát (államgépezettel, címerrel, zászlóval, ünnepekkel, határokkal), ha nem magától jut el idáig, hanem kizárólag valamire, még hozzá valami külsőre reagál, ráadásul olyasmire, ami néha dühítő és terhes ugyan, valójában azonban nem fenyegető, még kevésbé égbekiáltó?..."

Vajon nem pusztán bebeszélték a szlovén népnek az államjátékot – mily gyermeteg nép, mily gyermeteg állam –, amit aztán nem is lehet megindokolni, csupán ürügyet keresni rá, akár az ebben az esetben különösen ostoba jelszót: 'a kicsi a szép'? Nem erre utal-e az is, hogy amikor komollyá vált a játék, az önálló állam kikiáltása, a lakosság sokkal inkább beletörődéssel, mint lelkesedéssel reagált?

Igen, az új jugoszláv belső határok, úgy látom, nem kifelé, hanem a mostani rész-államok mindegyikénél inkább befelé nőnek, mint a nemvalóság csíkjai vagy övezetei: a középig nőnek, amíg nemsokára már nem is lesz ország, sem szlovén, sem horvát...

Néha persze azt mondják, a szlovén állam csak egy szakasz az egészen másfajta, megújult Jugoszlávia felé vezető úton. De kik azok az országban, akik ismét meg nem történtté tehetnének egy olyan tény, amely a 'függetlenség' és a 'szabadság' jegyében jött létre?..."

És a történetnek nincs vége. E történet, ahogy a történelem minden története, az ismétlés útján jár...

## FONTOSABB OLVASMÁNYOK

1. Egyptien, Jürgen: Die Heilkraft der Sprache. Peter Handkes „Die Wiederholung“ im Kontext seiner Erzähltheorie. (*Text + Kritik*. Zeitschrift für Literatur, Heft 24, 1989.)
2. Eisendle, Helmut: Nyelvhasználat és világnézet. Az osztrák és a német irodalom megfelel(ge)tései. (*Magyar Lettre*, 1995. nyár)
3. Esterházy Péter: *Egy kékharisnya följegyzéseiből*. (Magvető, 1994.)
4. Hamvas Béla: *Scientia Sacra*. (Medio, 1995.)
5. Handke, Peter: Die *Wiederholung*. (Suhrkamp, 1986.) *Az ismétlés*. (Magvető, 1990.)
6. Handke, Peter: Abschied des Träumers vom Neunten Land. Eine Wirklichkeit, die vergangen ist: Erinnerung an Slowenien. (Suhrkamp, 1991.) Hetedhétország trónfosztása (*Magyar Lettre*, 1991. ősz)
7. Hárs Endre: Das letzte Buch. Über Peter Handkes „Noch einmal für Thukydides“ (*Acta Germanica 4: Die Zeit und die Schrift*. Österreichische Literatur nach JATE, 1993.)
8. Horváth Márta: *Peter Handkes „Versuche“* (i.m.)
9. Jung, C. G.: *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. (Európa, 1990.)
10. Lüdke, Martin: Die wirkliche Heimkehr des Peter Handke Sein neuer, großer Roman Die Wiederholung in: *Frankfurter Rundschau*, Frankfurt/M.
11. Musil, Robert: Kákánia (in: A tulajdonságok nélküli ember, *Kalligram*, 1995.)
12. Ulrich, Greiner: *Der Tod des Nachsommers. Über das „österreichische“ in der österreichischen Literatur*. (München, 1979.)
13. Wittgenstein, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezések*. Akadémiai Kiadó, 1989.

